
УДК 811.161.2:801.66

Лариса Мовчун

Інститут української мови НАН України, м. Київ

УКРАЇНСЬКА РИМА В СИСТЕМІ МОВИ І В МОВНІЙ ПРАКТИЦІ

Запропонована систематизація римових функцій ураховує лінгвальну природу рими. Введено й обґрунтовано поняття сполучної, прагматичної, креативної, верифікаційної гіперфункцій, персуазивної, орнаментативної, екземпліфікаційної функцій та описано роль рими в мові й мовленні.

Ключові слова: рима, римова функція, гіперфункція.

Комплексне дослідження будь-якого мовного явища передбачає окреслення його функцій, оскільки лише мовна практика є причиною його виникнення і середовищем існування. Істотність цього аспекту доводять так звані функціональні визначення, що дефініюють ту чи ту одиницю через опис її функцій¹.

Переважає більшість дослідників пов'язує риму лише з поетичною мовою, до того ж маючи на увазі кінцевий її різновид². Причину слід шукати в специфіці матеріалу досліджень, адже риму традиційно, проте абсолютно не обґрунтовано, вважають об'єктом винятково літературознавчих зацікавлень, тимчасом як перетворення її на об'єкт лінгвістики дозволяє залучити значно багатший матеріал і відтак розширити уявлення про її роль у мовній практиці. Крім поетичного тексту, комфортним середовищем для рими є розмовна мова, фольклорна, художньо-

¹ Напр., суть класичного визначення В.М. Жирмунського полягає у приписуванні рими певної функції: «Рима є звуковим повтором, що має організаційну функцію в метричній композиції» [9: 65].

² Урахування широкої сфери функціонування рими (як-от у визначенні Й. Грабака, що констатує наявність рими в прозі [36: 127]) трапляється досить рідко.

белетристична³, публіцистична, мова ЗМІ, драматургії, а також магічно-сакральні, епістолярні тексти. Очевидно, у кількох сферах застосування рими справді неможливе — ідеться про науковий і офіційно-діловий стилі.

Сфера функціонування рими розростається не лише вшир, виходячи за межі поетичного тексту, але й углиб: саме слово може бути найменшим майданчиком, на якому рима спроможна виконати свою креативну роль, творячи нові лексичні одиниці. Цілком підставно всебічне пояснення функцій рими переходить у компетенцію лінгвістики й актуалізує цю проблему для мовознавчих досліджень.

Найґрунтовніше описані функції поетичної рими. Так, на думку чеського дослідника І. Левого, у творчості будь-якого поета в будь-якій національній літературі рима виконує смислову, ритмічну та евфонічну функції [17: 283]. Деякі дослідники відводять римі дві головні взаємопов'язані функції — смислової та звукової [25: 21] або ж ритмомелодичної [28: 266] організації вірша. Російський літературознавець Г.А. Шенгелі вважав, що основне призначення рими — сигналізувати про закінчення рядка [33: 242]. Функції іспанської рими описав С.Ф. Гончаренко, серед них: 1) дистинктивну (рима — ознака поетичної мови); 2) метричну (позначення кінця віршового ряду); 3) строфотворчу і жанровизначальну; 4) смислову — функцію «тропеїзації» римових співзвуч і виділення та зіставлення чи протиставлення римокомпонентів; 5) евфонічну; 6) десмогенну (рима функціонує у взаємодії з іншими віршовими структурами) і 7) текстотворчу гіперфункцію [7: 51—63].

Докладному описові функцій української рими І.В. Качуровський присвятив окремий розділ підручника «Фоніка» [13: 31]; А.О. Ткаченко нарахував 6 основних і 3 додаткові функції [30: 328]. Ще більше функцій (12) приписує римі Ю.І. Ковалів [15: 322]. Наукові праці з цієї проблематики висвітлюють також окремі сфери функціонування рими й аналізують відповідні функції. Тема монографічної праці В.В. Ковалевського — ритмічна функція рими; її виявом автор вважає розмежувальну функцію (коли рима позначає закінчення рядка або сигналізує про його початок) [14: 52]. Різняться національні традиції у сферах функціонування рим: наприклад, в англійському просторіччі для вторинної номінації використовують римований сленг. Його суть полягає в субституції літературно-нормативних одиниць іншими, не пов'язаними в смислового відношенні, але формально співзвучними: *mother of perl — a girl, longer and linger — a finger, pig's ear — beer, in-and-out — stout*. На думку О.О. Мойсеевої, римований сленг має три основні функції: кодування, евфемізації та гри [19: 9]. Схоже явище, яке однак не набуло такого поширення, як в ан-

³ Українській літературі відомий жанр прози, визначальною рисою якого є регулярна рима. Римованою прозою, наприклад, написана казка «Ріпка» І. Франка. Із сучасними зразками цього жанру можна ознайомитися на сайті «Клубу поезії» (<http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=300251>).

Функції рими

Функція	Автор								
	М. Гловінський та ін. [35]	Л.Л. Тимофеев [29]	М.Л. Гаспаров [6]	Б.П. Іванюк [11]	С.Ф. Гончаренко [7]	І.В. Качуровський [13]	А.О. Ткаченко [30]	Ю.І. Ковалів [15]	В.П. Москвін [21]
естетична	—	—	—	—	—	+	+	+	—
фонічна /евфонічна	—	—	+	+	+	—	+	+	—
ритмічна / ритмотворча / ритмізаційна	+	+	—	—	—	+	+	+	—
інтонаційна	—	+	—	—	—	—	—	—	—
інструментальна	+	—	—	—	—	—	—	+	—
інтегративна	—	—	—	—	—	—	—	—	+
десмогенна (функція взаємодії)	—	—	—	—	+	—	—	—	—
композиційна	+	—	—	+	—	—	—	+	—
текстотворча / віршотворча	+	—	+	—	+	—	—	+	—
строфічна /строфотворча	—	—	—	—	+	+	+	—	—
метрична	—	—	—	+	+	—	—	—	—
віршомаркувальна / делімітаційна	+	—	—	—	—	—	—	—	+
жанровизначальна	—	—	—	—	+	+	—	—	—
семантична / смислова	+	+	+	+	+	—	+	—	—
лейтмотивна	—	—	—	—	—	—	—	—	+
евристична (пізнавальна)	—	—	—	—	—	—	—	—	+
стилістична	+	—	—	—	—	—	—	+	+
риторична	—	—	—	—	—	—	+	—	—
гумористична / гумористично-розважальна	—	—	—	—	—	+	—	+	—
ігрова	—	—	—	—	—	—	+	+	+
еристична (аргументувальна)	—	—	—	—	—	—	—	—	+
мнемотехнічна / мнемонічна	—	—	—	—	—	+	+	+	+
сугестивна	—	—	—	—	—	—	+	+	—
магічна	—	—	—	—	—	+	—	+	—
дистинктивна	—	—	—	—	+	—	—	—	—

лійській мові, спостерігаємо в українському фольклорі. На різновид загадок, у яких відгадка римується з одним чи кількома компонентами тексту (напр., *Хто тче без станка і рук? — Павук; Дуб з кривулькою. — Хліб з цибулькою*), звернув увагу А.К. Мойсієнко [20: 96].

Дослідники приписують римі кілька десятків функцій, виходячи з дещо відмінного розуміння як самої рими, так і обсягу понять термінів на позначення римових функцій.

Для всебічного опису римових функцій спиратимемося на розуміння рими як усвідомлене принаймні одним учасником комунікативного

процесу контактне чи дистантне співзвуччя слів⁴. Дію рими спостерігаємо на різних мовних рівнях: лексичному (*тинди-ринди, дзеньки-бреньки, галу-балу*), фразеологічному (*купило притупило, за царя Панька, як була земля тонка*), синтаксичному (сполучення слів *дорога розлога, любити квіти, прохолода і насолода*; речення: *Дочки оставляють без сорочки* — Номис № 9312; *Болить душа за Калниша, бо чиновник йому заважа* — «Літературна Україна» 26.05.2011), текстуальному (римована поезія), а також у дискурсі (загадка: *В хаті сорок, а надворі триста* і відгадка: *В хаті сволок, а надворі призьба*; римові кліше *очі — ночі, Україна — калина, Київ — Батиїв* у поетичному дискурсі; римована вторинна номінація: *вулиця Карла Марла (Карла Маркса)* у розмовному дискурсі).

Систематизація відомостей про риму і врахування всіх її функціональних потенцій зумовлює розрізнення ширшого, узагальненого поняття — гіперфункції і її конкретної реалізації — функції. Найважливіші для рими в сучасній мові, безперечно, фонічна, смислова і сполучна її роль, проте з точки зору еволюції цього явища аналіз варто починати з прагматичної гіперфункції.

Прагматична гіперфункція

Рими виникли в процесі освоєння людиною світу і стали інструментом практичної діяльності. Ранні стадії розвитку когнітивної системи людини характеризувалися нерозчленованим сприйняттям індивіда і природи (звідси віра в здатність впливати на середовище словом) та бінарною категоризацією світу. В упорядкуванні життя надзвичайну вагу мав ритуал, засобом організації якого був ритм, а способом існування — повторюваність (докладний аналіз особливостей міфомислення див. [24]). Усі ці передумови стали сприятливим ґрунтом для практичного використання мовних одиниць, поєднаних повторюваним звуковим елементом, у магічно-сакральній, сугестивній, персуазивній і мнемотехнічній функціях, які тісно пов'язані з ігровим застосуванням рими.

На сприйнятливості людської психіки до ритму і його гіпнотичного впливу ґрунтується сугестивна функція рими. Чіткі римовані девізи, слогани, призначені для колективної декламації, апелюють до підсвідомості, діють безпосередньо на вольову та емоційну сферу людини. Рима стає одним із інструментів згуртування великих мас людей під час футбольної гри, на мітингах, маршах, у переламні моменти історії: *Хай живе КППС*

⁴ Риму не завжди сприймають однаковою мірою всі учасники комунікативного процесу, проте при цьому вона не втрачає головних своїх ознак — прив'язаності до наголошеного голосного й прикінцевої частини слова та функціонального навантаження. Можна порівняти дві дзеркальні ситуації: 1) риму не усвідомлює адресат. *Підійшла полька — весела молодиця: «В нас кожна дівчина за Гагаріна, кожна вдова за Титова». Титов трохи навіть образився, в першу мить не вловивши рими* (Гончар: 303); 2) риму не усвідомлює адресант. *Ніяк батьки не могли погодити мого імені... «Можє, нехай буде Руслан?» — це хтось вніс пропозицію з боку маминої рідні. «Баран Руслан, — проговорив батько, зробив паузу, — не підходить»* (Баран: 24).

на Чорнобильській АЕС (період розпаду СРСР); *Разом нас багато, нас не подолати* (Помаранчева революція); *Слава воїнам АТО! Не здолає нас ніхто!* (антитерористична операція).

Можна припустити сугестивний вплив рими коротких рекламних текстів, як-от: *Дій та радій* (реклама серветок «Smile»); *Операція консервація* (реклама гіпермаркету «Епіцентр»). Механізм дії на адресата складніших рекламних текстів ґрунтується на поєднанні кількох функцій рими: сугестивної (унаслідок багаторазового повторення заримованого тексту по радіо або телебаченню), мнемотехнічної (запам'ятовування тексту, у якому назву рекламованого продукту нерідко ставлять у римову позицію: «*Галстена*» — *гармонійно працює вся система*; «*Мезим*» — *після їжі добре з ним*) та персуазивної (римований текст сприймається як істинний).

Персуазивна здатність рими виявляється при використанні паремій для ілюстрації, підсилення суджень, підсумовування викладених міркувань. «Будь-яка заримована фраза набуває сили прислів'я, тобто аксіоми, — твердження, що не потребує доказів», — зазначає В.П. Москвін [21: 132]. Відповідну функцію він називає еристичною, пов'язуючи її з мистецтвом полемізувати.

Римована відповідь стає найвагомим аргументом у діалозі і, нерідко, спрямована на завершення комунікативного процесу: — *Як живеш? — Живемо, не горюємо, хліба-солі не купуємо* (з усного мовлення). Репліка-відповідь на прохання сприймається як безапеляційна відмова завдяки рими, а також використанню грубої, обценної лексики. Цілу низку таких діалогів подає словник Л.О. Ставицької «Українська мова без табу» (БТ: 133–134). Ще одна комунікативна стратегія полягає в провокуванні співрозмовника сказати слово, яке ініціатор діалогу має намір заримувати: — *А я бачив! — Що ти бачив? — Як дід бабу кульбачив* (БТ: 219). Розмовні діалоги цього стибу демонструють ігровий потенціал рими.

На ігровій і персуазивній функції рими ґрунтується використання заримованих антропонімів, рідше апелятивів, з метою ображення, глузування, висміювання, піддражнювання, приниження тощо: *Кирило загнав батька у барило* (ДФ: 168); *Осначі їдять калачі, осначки їдять болячки* (СГ III: 69). У поетичній мові ігровий ефект досягається використанням у римовій позиції омонімів і паронімів, складеної і гетерограмної рими. Такі рими мають спільну назву — каламбурні: *Дуже важко в сірій масі / Не згубитись сіромасі* (М. Лукаш); *Якщо не дати по руках хватальних — / Хватання стане явищем з фатальних* (А. Усенюк).

Повертаючись до первинного призначення рими як звукового повтору у його зв'язку з міфомисленням, наведемо думку Є. Бартмінського, який твердив, що повтор «якнайтісніше пов'язаний із сакральним поглядом на світ (є і його результатом, і засобом його відображення)» [2: 407]. Риму вважають одним із засобів сакралізації тексту [34: 4]. Реконструкція молитви «Отче наш» арамейською мовою, здійснена біблістом Е. Літманом, показала, що її первинний текст вочевидь був написаний римованою ритмізованою мовою [23: 22].

Українські архаїчні тексти — замовляння, призначені для спілкування з надприродними силами з метою впливу на них і отримання певних результатів, віками зберігали магічно-сакральну насиченість римами: *Дай, Боже, день добрий колодязе Іване, вода Уляно, земля Тутяно, прибуваюча ти воде із поля і із моря, із усіх городів, із усіх пригородів, із усіх ярів, із усіх ключів. Благослови мені Божая Мати із Христового колодязя святой води взяти* (ЕСГ: 466). Дослідники виявили, що в українських замовляннях переважають дієслівні рими в граматичній формі минулого часу як вияв симпатійної антиципації — магічної дії, яка полягає в представленні бажаної дії як такої, що вже відбулася [3: 207].

Каркас тексту тримається в пам'яті завдяки мнемотехнічній функції рими. Книжне віршування виробило традицію навчальних утилітарних текстів, призначених для запам'ятовування потрібної, переважно елементарної, інформації (термінів, назв і послідовності літер, найменування кольорів тощо).

Фонічна гіперфункція

Як системний елемент тексту рима, взаємодіючи з іншими засобами його інструментації (асонанс, алітерація, анафора, епіфора), виконує інструментаційну функцію, а завдяки лише їй притаманним звукосемантичним потенціям, евфонізує мовлення.

Сучасні дослідники розуміють евфонію широко і різнопланово як фонетичну, лексичну і синтаксичну вибірковість. Найчастіше, на думку П.С. Дудика, милозвучність мовлення створюється на фонемному і фонемно-морфемному рівнях, найбільше вона притаманна художньому мовленню, особливо поетичному [8: 333—335]. Здатність рим, особливо внутрішніх, надавати текстові музичності, відзначав П.К. Волинський, назвавши відповідну функцію музично-художньою [4: 216]. На думку вченого, завдяки жіночим та дактилічним римами, а також їхньому поєднанню, віршовий текст набуває співучості [4: 215].

Мовознавець Л.Г. Скрипник підкреслювала, що рима як евфонічний засіб створює семантичну замкнутість фразеологічних одиниць [26: 339]: *увесь Хвесь, куку в руку, купило притупило*. Групу образно виразних стійких сполук на основі рими С.Г. Гаврин назвав евфонізмами [26: 340].

У фонічній інструментації поетичного тексту рима веде партію першої скрипки. Багату гру римових співзвуч можемо спостерігати у вірші Д. Білоуса, де перенесення звукової домінанти — римового сегмента *ин / ін* з однієї рими (*калина — Україно — солов'їно*) до іншої (*материнських — сестринських*) і використання різних видів рим (кінцевої, внутрішньої і початкової; відкритої, закритої; граматичної, неграматичної, тавтологічної) пронизує текст глибоким звуко-асоціативним зв'язком: *Чи ти в лузі не калина, Україно? / Чи не твій то голос солов'їно? / Не калина ти на плахтах материнських? / Не калина ти на рушниках сестринських?* (Д. Білоус).

Смислова гіперфункція

Маючи грандіозний асоціативний потенціал, рима стає рушієм поетичної думки. Нерідко поети беруть за основу риму, на фундаменті якої розгортається їхній художній задум; цю роль А. Кацнельсон назвав підказувальною [12: 101]. Зосереджуючи увагу адресата на кількох словах, вияскравлених на тлі всього тексту, рима тим самим підкреслює їхню смислову значущість. Повтори називають звуковим курсивом, що виділяє важливі слова і надає їм виразного емоційного звучання [29: 114]. Рими, на думку Г.А. Шенгелі, сприяють «виявленню смислового рельєфу» поетичного твору [33: 243].

Через звукову еквівалентність рима надає двом словам римопари певної сумірності в значеннєвому відношенні. «Зримувати» означає в багатьох випадках «ототожнити»: *За чим — самому невтямки, / А чи лукавлю? / «Жінки» римую і «зірки» / і крапку ставлю...* (І. Потій). Компоненти рими взаємодіють так, що відбувається «стрибок» від відомого до невідомого, іноді несподівано і для самого автора, — це евристична функція рими [31: 16].

Сполучна гіперфункція

Рима поєднує два і більше слова за звуковою подібністю, актуалізуючи їхній смисловий зв'язок, причому граматична і лексична сполучуваність римокомпонентів значної ролі не відіграє. Це особливий зв'язок між словами — римовий, він ґрунтується на асоціативних законах національної й індивідуально-авторської мови.

Вивчення реальних римових зв'язків певного слова дає уявлення про його римове поле. Наприклад, лексема *Україна* має римові поля «регіон» (ім. *Буковина, Верховина, Волинь*), «птаха» (прикм. *пташиний, солов'їний, орлиний, журавлиний, голубиний, горобиний, чайний*, присл. *солов'їно, орлино, журавлино, голубино*), «рослина» (ім. *калина, малина, маслина, ожина*), «колір» (прикм. *синій, жовто-синій*) тощо. Формальним критерієм належності до римового поля є здатність утворювати співзвуччя принаймні в одній із граматичних форм (*Україна — солов'їна, Україну — солов'їну, Україні — солов'їні, Україною — солов'їною* тощо).

Якщо брати цілісний текст, рима виконує в ньому когезивну функцію, сприяючи зв'язності завдяки своїм ритмічним властивостям; відповідно в лінгвістиці тексту риму зараховують до ритмоутворювальних засобів когезії [5: 78].

Естетична гіперфункція

Виступаючи в ролі звукових акцентів, домінант, рими відіграють провідну роль у звуковій організації тексту, гармонізуючи його. Відчуття гармонії дає естетичну насолоду. Естетична насолода пов'язана також зі смисловою іпостассю римового співзвуччя, зокрема з римовим очікуванням, що виникає в читача: у відповідних місцях тексту він сподівається знайти співзвуччя, але в разі використання автором передбачуваної, так званої

банальної рими виникає незадоволення. Завдання поета — дібрати гармонійне слово й у формальному, й у смисловому відношенні.

Занадто оригінальна рима із затемненим смислом також не здатна виконувати естетичну функцію. Естетичні вади рими стають об'єктом пародіювання. Так, спираючись на невдалу риму В. Твердохліба **яблуко** — **ямбово** і багаторазово повторюючи рими цього типу, А. Бортняк досягає гумористичного ефекту і повертає римі естетичну функцію: *Бриніло сонце ямбово, / Вривалось в сад затінений. / Зірвалось з гілки яблуко / І трах! — мене по тімені... / А за два кроки дівчина / Стояла попід персиком. / Її кохаю ніжно я, / Сердечно, **анapestово**. / І сповнившись відвагою, / При тямі (що й **не віриться!**) / Її яблуко простягаю. / Вона ж чомусь **верліб-риться***. Отже, естетичне задоволення від рими зумовлене і її стилістичною доречністю.

Елементом візуального оздоблення рима стає в разі, коли хоча б один з римокомпонентів репрезентований відмінною графічною формою (великими літерами, цифровим позначенням, іншомовною графікою, крапками та іншими знаками): *Та якось вже... Усе ж бо до **пори**, / Не вік же й потурати клятій плоті. / Візьму й піду. Та хлопці із «03» / На першому ж зустрінуть повороті* (Б. Мозолевський). Розуміння рими як самої суті поетичної мови притаманне поетам-початківцям. У слабких з художнього погляду текстах рима виконує єдину доступну для неї формальну функцію — орнаментальну.

Версифікаційна гіперфункція

Рима бере участь у формальній організації компонентів віршованого тексту, як-от: ритму, метричних структур (рядків) і строф, — виконуючи ритмічну, метричну, віршомаркувальну, строфотворчу й жанровизначальну функції. Віршовий ритм утворюють константи, клаузули, міжрядкові паузи, римовий альтернанс — з усіма цими елементами пов'язана рима. Різні її види (окситонні, парокситонні, пропарокситонні, гіпердактилічні) задають різний ритм: окситонні гостріше ритмізують строфу, ніж парокситонні; пропарокситонні й гіпердактилічні уповільнюють віршовий ритм. Ритмічна функція рими в чистому вигляді спостерігається в текстах, у яких ритм задається самим співзвуччям, напр.: ***Баю-баю-баю!** / Дровець **нарубаю*** (ДФ: 23); *Ой **чук, чук, чук** / Наловив дід **щук*** (ДФ: 120). Закінчуючи метричний ряд, тобто рядок, рима водночас виконує метричну функцію. Первісно в неритмічному силабічному вірші основним призначенням рими було сигналізування про кінець рядка, паузу і перехід до наступного рядка — це віршомаркувальна функція, що й тепер закріплена за кінцевою римою.

Суміжні, перехресні, кільцеві, перервані рими пов'язують віршові рядки між собою, формуючи строфи, — це вияв строфотворчої функції рими. Канонічні віршові форми, як-от: терцина, сонет, рондель, рубаї тощо, — вимагають відповідних схем розташування римокомпонентів; таке розміщення пов'язане із жанровизначальною функцією рими.

Стилістична гіперфункція

Сполучаючи, зіставляючи і протиставляючи римокомпоненти в певному контексті, рима створює виразний стилістичний ефект. Наприклад, поєднання контрастних лексем *Україна* і *свиня* створює багату стилістичну й емоційну палітру — від гіркої іронії до сарказму, від трагічної до глузливої тональності: *Робітників із України / везли в вантажних поїздах, / де, позамикані, мов свині, / вони товклися у хлівах* (Юрій Клен); *Всі веселі і п'яні, як свині, / А музика реве і гримить — / Як-то весело жить на Вкраїні! / Як-то весело жить!* (В. Самійленко); *20-го, в четвер, дощі по Україні, / Місяцями десь гроза, місяцями — розпач десь. / А взагалі — нічо, ростуть жита і свині / І німечні вірші занудних поетес* (П. Вольвач).

Стилістична функція рими виявляється й у випадках, коли співзвуччя підсилює інші стилістичні прийоми і фігури, напр., ампліфікацію: *Чом не навчилась ти ніжностей, хитростей, / Підлостей світських жінок?* (І. Франко); антитезу: *Петя вважає, що я йому приділяю мало уваги. Я вважаю, що він проявляє мало поваги* (Є. Дудар); алюзію: *Як відомо, можна вибрати друга чи по духу брата, але ніяк не спальне місце, коли тобі в принципі ніде спати* (І. Карпа).

Здатність рим брати участь у творенні емоційного звучання, виражати його виявляється в їхній емоційно-експресивній функції. Рима сама по собі має експресивне значення [32: 54], звідси небажаність випадкового римування нейтральних слів, наприклад, імені і прізвища (*Іван Рябоштан, Назар Гончар, Петро Ребро, Алевтина Чуприна, Олена Зелена*)⁵.

Виразальний потенціал рими зростає при зменшенні дистанції між римокомпонентами; найвища експресивність у контактній рими. Цю властивість використовують ЗМІ в заголовках, назвах передач і сюжетів (передачі «*Оттак мастак*», «*Хата на тата*», заголовки «*Життя за сміття*» (ICTV), «*Діброви — на дрова*» «Україна молода» 12.04.2016). Високу експресивність мають власне українські⁶ і запозичені складні римовані утворення переважно з асемантичними частинами *шахер-махер, фокус-покус, шурум-бурум, шури-мури, фуги-муги, супер-пупер, шпілі-вілі, фенсі-шменсі* та ін. В англійській мові існує поняття «*šm-фонестема*», яка надає юкстапозитам грайливого й водночас зневажливого відтінку [37: 267].

Креативна гіперфункція

Вплив рими як креативного чинника можна виявити у плані смислового та формального. У першому випадку йдеться про встановлення в римопарах нових асоціативних зв'язків, притаманних індивідуально-авторській художній системі. У другому — про риму як мотиватор і результат творення лексичних одиниць і стійких сполучень слів.

⁵ Навмисне римовання псевдонімів, літературних антропонімів — ефективний спосіб їхньої експресивізації (наприклад, псевдонім *Левко Дурко* репрезентує гротескний образ шоумена Л.В. Бебешка).

⁶ Докладніше про них йдеться в параграфі «Креативна гіперфункція».

Складні слова з римованими компонентами зазвичай розглядають як вияв часткової редуплікації [27: 568], наслідок впливу тюркських мов [16], дію гендіадису⁷ [10: 85—86; 18: 83]. Парні римовані утворення — неоднорідний за походженням масив лексики. Співзвучність компонентів прислівника *гарма-дарма* виникла в результаті сполучення синонімів — лексикалізованих іменникових форм *гар* «данина» і *дар* (ЕСУМ I: 474; II: 12), *равлик-навлик* — завдяки фонетичному зближенню іменника *равлик* і власної назви *Павлик* (ЕСУМ IV: 248), *щедрик-ведрик* — як похідне від *щедрий* і *ведро* (ЕСУМ I: 344). Джерелом повторів з асемантичною другою частиною, що починається звуком *м* (*хвиги-миги*, *фіглі-міглі*, *пундики-мундики*), А.Ю. Кримський вважав тюркські мови [16: 140].

Звукова відповідність також ґрунтується на виразних семантичних зв'язках компонентів. Деякі питомо українські слова складають звуко-наслідувальні і звукосимволічні утворення, частина з яких споріднена з повнозначними словами: *тинди-ринди*, *шуря-буря*, *тари-бари* (*тараторити* і *бари* «теревені»), *галу-балу* (*галас* і *балакати*), *дзеньки-бреньки*, *штрики-брики* (*штрикати* і *брикати*), *тик-мик*, *цапу-лапу*, *шертль-вертль* (*шерестіти* і *вертіти*), *цока-мацока* (*цокати*). Розмовній і народнопоетичній мові притаманні постійні сполучення синонімів, а також гіпонімів з гіперонімами, як-от: *стрига-мокотига*, *гиря-мокотиря*, *люлька-бурулька*, *темниця-кам'яниця*, *красно-ясно*, *тяжко-важко*, *стидко-бридко*, *тишком-нишком*, *калина-малина*, *сад-виноград*, *ручки-пучки*; сполучення іменника і пояснювального компонента: *вбога-небога*, *синичка-невеличка*, *травця-гойниця*, *діти-малоліти*, *муха-горюха*, *медок-солодок*, *грушка-минушка*, *обіцянка-цяцянка*, *п'яниця-буяниця*, *садочок-холодочок*, *яриця-пшениця*.

Рима активізує процеси неодеривації в поетичній мові як контактено, так і дистантно: *вуси-довгоруси*, *Маруся-білоруся*, *гончарик-глинчарик* (А. Малишко), *стеблинки-вартовинки*, *білочки-шарудівочки* (І. Драч), *чорнило-бузинило* (О. Сенатович), *тістечка-їстечка*, *хлопчик-наколінігочик*, *братик-нароверігнатик*, *дідусь-пішкиобідусь* (І. Калинець); *Я розумію так вагомість*, / *як поїздів струнку вагонність* (А. Бортняк), *Ходить осінь гарячовуста*, / *пахне зіллям і тишею лан*. / *На городах сивіє капуста*, / *у волосья заплівся туман* (М. Сингаївський).

Римовані фразеологізми — одиниці різної генези і структури. Рима в них об'єднує компоненти в нерозривну семантичну єдність (*на галай-балай*, з *скрипом-рипом*, *шильники-мільники терти*), надає фразеологічній одиниці виразності завдяки контактній позиції римокомпонентів (*Олена довгопелена*, *свищі в борці*, *на вербі груші*, а *на осіці кислиці*), підкреслює формально-граматичну та / або ритмічну симетрію (*то скоком, то боком*; *судити і рядити*; *від горшка два вершка*; *хоч лягай та вмирай*; *сім верств пішки за шмат кишки*; *лізти у воду, не знаючи броду*).

⁷ За А.Ф. Журавльовим, гендіадис — один із способів словотворення: римоване складання слів [10: 85].

Верифікаційна гіперфункція

Верифікаційні властивості рими зумовлені її звуковою природою і полягають у використанні здатності рими поєднувати два або більше слова, що утворюють риму в тому чи тому тексті, ідентичними або суголосними кінцевими частинами (починаючи від наголошеної голосної) для наукового дослідження, перевірки гіпотези або екземпліфікації мовного явища, закону тощо. Можна також установити фонетичні, акцентуаційні, орфоепічні, граматичні і лексичні норми певної епохи. На римологічні дані спиралися лінгвісти Є.Ф. Будде, Р.І. Кошутич, С.І. Бернштейн, В.І. Чернишов та ін. Застереженням щодо екстраполяції висновків про вимову тих чи тих слів у поетичних текстах на мову загалом може бути підпорядкованість віршованої мови іншим, художнім, законам⁸.

У суперечливих випадках саме рима сприяє відновленню правильної звукової форми слова, а отже, і встановленню його значення. Наприклад, відсутність очікуваного співзвуччя в рядках *Карабінцями* [нивка] *виорана, а кульками засіяна, білим тілом зволочена, кровцев сполонена* дала підставу Б. Грінченкові засумніватися в існуванні слова *сполонити* зі значенням «зробити червоним»: «Тут мало не помилка: імовірно, слід було: *сполочена* (від *сполокати*), як того й рима вимагає» (СГ IV: 184).

Екземпліфікаційна сила рими приваблює авторів довідкових, навчальних та науково-популярних праць. Б.Д. Антоненко-Давидович нерідко ілюстрував норми літературної мови римованими пареміями й рядками народних пісень: *Гляди, дядьку, порядку* (род. в. додатка); *Якби знаття, що в кума пиття, то б і дітей забрав* (різниця в значенні лексем *знання* і *знаття*); *Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, на лавці січуть* (різниця в значенні лексем *висікти* і *витесати*, *вирізьбити*) [1: 25, 48, 109]. Доводячи неприпустимість заміни кличного відмінка називним, О.Д. Пономарів порівнює російський оригінал О. Пушкіна з перекладом М. Рильського. Римова позиція зосереджує увагу читача на граматичній формі, якою виражено звертання в обох мовах: *Онегин, добрый мой приятель, / Родился на берегах Невы, / Где, может быть, родились вы / или блистали, мой читатель* і *Онегін, друг мій, я зазначу, / Родивсь на берегах Невы, / Де, може, народились ви / Чи вславилися, мій читачу* [22: 167–168].

3-поміж проаналізованих вище функцій верифікаційна (й екземпліфікаційна) виразно протистоїть іншим; її слід вважати додатковою, актуальною для певного кола мовців (для дослідників).

Отже, загалом було виявлено 9 функційних блоків. 1. Прагматична гіперфункція (включає магічно-сакральну, сугестивну, персуазивну, мнен-

⁸ Слід також ураховувати, що римова позиція провокує порушення норм на всіх мовних рівнях задля збереження віршового розміру або ж співзвучності слів, як-от: перенесення наголосу (у слові *обруч*): *Сьогодні. Завтра. Вчора і колись / була я тільки із журбою поруч... / Летять слова із гір моїх униз. / Летить життя — немов надбитий обруч* (Н. Дичка); уживання росіянізму: *Ах же, панська ти сякоть, / Я навчу тебе плакати* (С. Голованівський).

мотехнічну, ігрову функції). 2. Фонічна (інструментальна, евфонічна). 3. Смилова гіперфункція (евристична функція). 4. Сполучна гіперфункція (когезивна функція). 5. Естетична (орнаментальна). 6. Версифікаційна (ритмічна, метрична, віршомаркувальна, строфотворча, жанрови-значальна). 7. Стилїстична (емоційно-експресивна). 8. Креативна. 9. Додаткова гіперфункція рими — верифікаційна (включає екземплїфікаційну функцію). Систематизація римових функцій дає чіткіше уявлення про риму як лінгвальне явище й окреслює перспективи її дослідження, зокрема, поза поетичним текстом.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Баран	<i>Баран Є.</i> Як я став Євгеном / Є. Баран // <i>Одкровення в кафе «Пегас»: Письменники про себе. Анекдоти. Кулінарні рецепти</i> : збірник. — К. : Ярославів Вал, 2010. — С. 24–26.
БТ	<i>Ставицька Л.</i> Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми / Л. Ставицька. — К. : Критика, 2008. — 456 с.
Гончар	<i>Гончар О.</i> Щоденники: у 3-х т. / О. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалів та передм. В. Гончар. — Т. 1 (1943-1967). — К. : Веселка, 2002. — 455 с.; іл.
ДФ	<i>Дитячий фольклор</i> / Упоряд. і передм. Г.В. Довженок. — К. : Дніпро, 1986. — 304 с.; іл.
ЕСГ	<i>Грінченко Б.</i> Зібрання творів. Етнографічна спадщина. Кн. 1 / Б. Грінченко ; упоряд. О.М. Мислива, В.В. Яременко ; вступ. слово В.О. Огнев'юка ; передм., комент., прим. В.В. Яременка. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. — 640 с.; іл.
ЕСУМ	<i>Етимологічний словник української мови</i> : В семи томах. — Т. 1–6. — К. : Наук. думка, 1982–2012.
Номис	<i>Українські приказки, прислів'я і таке інше.</i> Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. — К. : Либідь, 1993. — 768 с.
СГ	<i>Словарь української мови: В чотирьох томах</i> / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. — К. : Наук. думка, 1996–1997. — Т. 1–4.

1. *Антоненко-Давидович Б.Д.* Як ми говоримо? / Б.Д. Антоненко-Давидович. — К. : Вид. дім «КМ Academia», 1994. — 254 с.
2. *Бартми́нский Е.* О ритуальной функции повтора в фольклоре: к вопросу о поэтике сакрального / Е. Бартми́нский // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. — М. : Индрик, 2005. — С. 405–417.
3. *Берковець (Бондаренко) В.* Особливості та функції граматичних рим в українських народних замовляннях крові / В. Берковець // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. — Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 207–210.
4. *Волинський П.К.* Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства / П.К. Волинський. — Вид. друге, випр. і доп. — К. : Рад. школа, 1967. — 366 с.
5. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М. : Наука, 1981. — 139 с.
6. *Гаспаров М.Л.* Рифма / М.Л. Гаспаров // *Литературная энциклопедия терминов и понятий* / Главн. ред. и сост. А.Н. Николюкин. — М. : НПК «Интелвак», 2001. — Стб. 878–880.
7. *Гончаренко С.Ф.* Испанская рифма: уч. пос. по курсу «Стилистика испанского языка» / С.Ф. Гончаренко. — М., 1987. — 71 с.
8. *Дудик П.С.* Стилистика української мови: навчальний посібник / П.С. Дудик. — К. : Академія, 2005. — 368 с.

9. *Жирмунский В.М.* Рифма, ее история и теория / В.М. Жирмунский. — Петроград : Аса-
demia, 1923. — 339 с.
10. *Журавлев А.Ф.* Технические возможности русского языка в области предметной номи-
нации / А.Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. — М. :
Наука, 1982. — С. 45–109.
11. *Иванюк Б.П.* Поэтическая речь: словарь терминов / Б.П. Иванюк. — М. : Флинта ;
Наука, 2017. — 312 с.
12. *Кацнельсон А.И.* Правдива іскра Прометея / А.И. Кацнельсон. — К. : Дніпро, 1968. —
177 с.
13. *Качуровський І.* Фоніка: підручник / І. Качуровський. — К. : Либідь, 1994. — 168 с.
14. *Ковалевський В.В.* Рима: ритмічні засоби українського вірша / В.В. Ковалевський. —
К. : Рад. письменник, 1965. — 288 с.
15. *Ковалів Ю.І.* Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Ю.І. Ковалів. — Т. 2. — К. :
Вид. центр «Академія», 2007. — 624 с.
16. *Кримський А.Ю.* Розвідки, статті та замітки. I—XXVII. / А.Ю. Кримський // УАН. Збір-
ник історично-філологічного відділу. — 1928. — № 57. — 408 с.
17. *Левый И.* Искусство перевода / И. Левый ; перев. с чешск. и предисл. В. Россельса. —
М. : Прогресс, 1974. — 397 с.
18. *Матвеева Т.В.* Рифмованный повтор как экспрессивная лексическая единица //
Лексическая и грамматическая семантика. — Новосибирск : Новосибирск. гос. ун-т,
1985. — С. 82–91.
19. *Моисеева Е.А.* Рифмующийся слэнг в современном английском языке. Автореф. дисс.
... к. филол. н. 10.02.04 «Германские языки» / Е.А. Моисеева. — Л., 1988. — 16 с.
20. *Мойсієнко А.К.* Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі / А.К. Мойсієнко. —
К. : Вид. дім Дмитра Бугаго, 2016. — 176 с.
21. *Москвин В.П.* Теоретические основы стиховедения / В.П. Москвин. — М. : Книжн.
дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 320 с.
22. *Пономарів О.Д.* Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посібник / О.Д. По-
номарів. — К. : Либідь, 1999. — 240 с.
23. *Пуряєва Н.В.* Молитва «Отче наш»: дорога до українського дому / Н.В. Пуряєва //
В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. Український «Отче наш» : хрестоматія перекладів. — К. :
Грані-Т, 2013. — С. 13–79.
24. *Режабек Е.Я.* Мифомышление: когнитивный анализ / Е.Я. Режабек. — М. : Едитори-
ал УРСС, 2003. — 302 с.
25. *Самойлов Д.С.* Книга о русской рифме / Д.С. Самойлов. — М. : Худ. лит., 1973. — 278 с.
26. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда;
відп. ред. М.А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1973. — 439 с.
27. *Тараненко О.О.* Редуплікація / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія /
Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. — К. : Вид-во «Укр.
енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 568–569.
28. *Тимофеев В.П.* Словарь рифм Сергея Есенина / В.П. Тимофеев. — Шадринск : ШГПИ,
2009. — 334 с.
29. *Тимофеев Л.И.* Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. — М. : Гос. уч.-пед. изд-во
Мин-ва просвещения РСФСР, 1959. — 448 с.
30. *Ткаченко А.О.* Мистецтво слова: вступ до літературознавства : [підручник для студентів
гуманітарних спеціальностей вищих навч. закладів] / А.О. Ткаченко. — 2-ге вид., випр.
і доповн. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. — 448 с.
31. *Федотов О.И.* Основы русского стихосложения: метрика и ритмика / О.И. Федотов. —
М. : Флинта, 1997. — 355 с.
32. *Чабаненко В.А.* Основы мовної експресії / В.А. Чабаненко. — К. : Вища школа, 1984. —
166 с.
33. *Шенгели Г.А.* Техника стиха / Г.А. Шенгели. — М. : Гос. изд-во худ. лит., 1960. — 312 с.
34. *Шуляк С.А.* Сакральна ритміка мови українських народних замовлянь у контексті ма-
гіко-міфологічної ідеології дохристиянських явищ у світогляді українців / С.А. Шуляк //
Мова та історія : зб. наук. праць. Спец. випуск на пошану ... д. філол. н., проф.
В.В. Жайворонка. — Вип. 325 : Етнолінгвістика. — К., 2014. — С. 4–10.

35. Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich / pod red. J. Sławińskiego. — Wyd. 5. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2010. — 706 s.
36. Hrabák J. Úvod do teorie verše / J. Hrabák. — Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1958. — 211 s.
37. Jakobson R. Selected writings. Vol. 1 : Major works, 1976–1980 / R. Jakobson. — Berlin ; New York ; Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1987. — 685 p.

Статтю отримано 15.12.2016

Larysa Movchun

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

UKRAINIAN RHYME IN THE LANGUAGE SYSTEM AND LANGUAGE PRACTICE

The article is dedicated to the system description of the rhyme functions in the Ukrainian language. The main purpose of the article is a comprehensive study of the role of rhyme as a variety of sound repetition that has sense value at different lingual levels as well as in different realms of language functioning. The object of our study is words with final consonance. The urgency of the work is caused by linguistic approach to the rhyme study. The applied system approach to rhyme can reveal its lingual essence and, accordingly, describe its functions at different language levels. The principle of historicism stipulates the logic exposition of material from pragmatic to verification hyperfunction.

The research analysis shows that rhyme is usually regarded as an object of literary studies and it is limited accordingly to describing its functions in a poetic text. The number of such functions depends on the author and varies from 2 to 12. The generalizing table contains 25 functions.

Systematization of information about rhyme and its functional potential cause distinction of wide notion called *hyperfunction* and concrete implementation of hyperfunction known as *function*. It has been revealed 9 functional blocks: 1) pragmatic hyperfunction (includes magical sacred, suggesting, persuasive, mnemotechnical and playing functions), 2) sense (heuristic function), 3) connective (cohesive function), 4) phonic (instrumental, euphonic), 5) aesthetic (ornamentational), 6) versificational (rhythmic, metric, verse-marking, strophic, genre-defining), 7) stylistic (emotive expressive), 8) creative, 9) additional — verificational (includes exemplificational function). The most important for the Ukrainian rhyme are phonic, sense and connective hyperfunctions. Systematization of rhyme functions gives a clear understanding about rhyme as lingual phenomenon and outlines the prospects of its research, especially beyond the poetic text.

Keywords: *rhyme, rhyme function, hyperfunction.*